საქართველოს მეცნიერებათა ეროვნული აკადემია

ქართული ენციკლოპედიის ი. აბაშიძის სახელობის მთავარი სამეცნიერო რედაქცია

კატეგორიოლოგია

კატეგორიოლოგია, ფილოსოფიის ქვედარგი, მოძღვრება კატეგორიების შესახებ. კატეგორიები ლოგიკის, ონტოლოგიისა და მეტაფიზიკის საყრდენი ცნებებია და არსებულთა მთავარ ნიშანთვისებებს გამოხატავს.

კატეგორიების შესახებ მოძღვრება ანტ. ხანის ბერძნ. აზროვნებაში დამუშავდა. ამ კუთხით განსაკუთრებით აღსანიშნავია პარმენიდეს, ჰერაკლიტეს, პლატონისა და არისტოტელეს წვლილი. პლატონი საკითხს სვამს არსებულთა არსის შესახებ და იმის თაობაზე, თუ რა სახის არსებობა მიეწერება არსებულებს. აქვე ისმის კითხვა: რას ნიშნავს გამოთქმა „რაიმე არის?“ კატეგორიები არსებულთა ფუძემდებლური ცნებებია და სწორედ მათი მეშვეობითაა შესაძლებელი საგანთა ადეკვატური შემეცნება. პლატონური დიალოგების მთავარი მოტივიც არსებულთა აუცილებელი და ზოგადი პრინციპების დადგენაა. დიალოგში „სოფისტი“ პლატონი არსებულთა ხუთ უმაღლეს გვარზე (არსებული, უძრაობა, მოძრაობა, იგივეობა, განსხვავება) მსჯელობს, რ-იც არსებულთა არსებობის უზოგადესი პრინციპებია, რადგან მათი სხვა პრინციპებზე დაყვანა შეუძლებელია. კ-ის განვითარებაში, პლატონის მიერ შეტანილი წვლილის მიუხედავად, ამ დარგის პირველი სისტემური განვრცობა და განვითარება არისტოტელეს სახელს უკავშირდება. არისტოტელე ითვლება კ-ის დამფუძნებლად, რაზეც მეტყველებს მისი ნაშრომი „კატეგორიები“, რშიც იგი ათი კატეგორიის (არსება, რაოდენობა, თვისება, მიმართება, ადგილი, დრო, მდგომარეობა, ფლობა, მოქმედება და ვნება) შესახებ მოძღვრებას ავითარებს. არისტოტელეს შემდეგ, ფილოს. აზროვნების ისტორიაში, კატეგორიები სპეციალური განხილვისა და ხშირი დავა-კამათის საგანი იყო. შუა საუკუნეების ფილოსოფიაში კატეგორიების სპეციფიკური ინტერპრეტაცია მოხდა და ფართოდ გავრცელდა მოძღვრება პრედიკაბილიების (გვარი, სახე, განსხვავება, საკუთრივი ნიშანი, აქციდენცია) შესახებ. მომდევნო ეპოქებში კი სხვადა-სხვა ფილოს. მიმდინარეობა (იდეალიზმი, რეალიზმი, სიცოცხლის ფილოსოფია,

პრაგმატიზმი, ანალიზური ფილოსოფია და სხვ.) განსხვავებული ასპექტებითა და პერსპექტივებით განიხილავდა კ-ის თემატურ სპექტრს. ი. კანტის მიხედვით, კატეგორიები აზროვნების აპრიორული ფორმებია და ყოველგვარი სახის გამოცდილების წინაპირობას წარმოადგენს. კატეგორიების სისტემატიზაციის ერთ-ერთი ყველაზე ორიგინალური მცდელობა სწორედ კანტის სახელს უკავშირდება. მან კატეგორიები განსჯის ძირითად ცნებებად მიიჩნია, მათი ონტოლოგიური სტატუსის რელატივირება მოახდინა და ისინი შემეცნების თეორიის ფარგლებში მოათავსა. ამით კანტმა სათავე დაუდო კრიტიკულ ფილოსოფიას, ხოლო მისი მოძღვრება „კოპერნიკისებური შემოტრიალების“ სახელით დამკვიდრდა.

ქ ა რ თ უ ლ ფილოსოფიურ და საღვთისმეტყველო აზროვნებაში კ-ს საგანგებო ადგილი უკავია. ანტ. კ-ის ქრისტ. ინტერპრეტაციის თვალსაჩინო მაგალითია მოცემული იოანე დამასკელის „დიალექტიკაში“, რ-იც ქართულად თარგმნეს ეფრემ მცირემ და არსენ იყალთოელმა. პლატონის ხუთი უმაღლესი გვარის საინტერესო განმარტება და ანალიზი ეკუთვნის იოანე პეტრიწს, რ-მაც გვართა თეორიის შუაგულში "მყოფის ცნება" განათავსა. შუა საუკუნეების ქრისტ. აზროვნებასა და იოანე პეტრიწის შემოქმედებაზე დაყრდნობით, ქრისტ. კ-ის საგულისხმო მოდელი გადმოსცა ანტონ პირველმა. კატეგორიების ლოგიკური სისტემატიზების თვალსაჩინო ნიმუშია მოცემული ს. დოდაშვილის ნაშრომში „ლოგიკა“. XX ს. ქართ. ფილოსოფიაში კ-ის პრობლემატიკას განიხილავდნენ: შ. ნუცუბიძე, დ. უზნაძე, ს. დანელია, მ. გოგიბერიძე, კ. ბაქრაძე, ს. წერეთელი, გ. ბაჩულაშვილი, გ. მაჩიტაძე, გ. თევზაძე, თ. ბუაჩიძე და სხვ. ასევე საგანგებო ყურადღება ექცეოდა მატერიალისტური - დიალექტიკის კატეგორიების ანალიზსა და ინტერპრეტაციას (გ. რუსია, ბ. ურიდია, გ. ცინ-ცაძე, ბ. ლუტიძე და სხვ.). თანამედროვე ქართ. ფილოსოფიაში ინტენსიურად განიხილება ანტ. კატეგორიათმოძღვრებისა და ქრისტ. კ-ის ურთიერთმიმართების პრობლემები (გ. თევზაძე, თ. ირემაძე და სხვ.).

ლიტ.: ბ ა კ უ რ ი ა მ., ბ უ ა ჩ ი ძ ე თ., ე რ ქ ო მ ა ი შ ვ ი ლ ი ვ., თანაფარდობითი კატეგორიები, თბ., 1993; ბ ა ჩ უ ლ ა შ ვ ი ლ ი გ., კატეგორიების კავშირი კარლ მარქსის „კაპიტალში“, თბ., 1961; თ ე ვ ზ ა ძ ე გ., იმანუელ კანტი, თბ., 1974; ი რ ე მ ა ძ ე თ., მყოფი და ყოფნა, წგ.: ფილოსოფია ეპოქათა და კულტურათა გზაგასაყარზე, თბ., 2013; მ ა ჩ ი ტ ა ძ ე გ., კატეგორიების პრობლემა უაიტჰედის ფილოსოფიაში, თბ., 1966; წ ე რ ე თ ე ლ ი ს., არისტოტელესა და კანტის მოძღვრებათა ურთიერთობისათვის კატეგორიების შე-სახებ, «თსუ შრომები», 1936, ტ. 3.

თ. ირემაძე